

Báthory István restaurációs törekvései

A magyar történetírásnak – beleértve az egyháztörténetet is – sok fájdalmas adóssága van. De egyik sem olyan megmagyarázhatatlan, mint Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király alakjának, jelentőségének agyonhallgatása. Mintha még ma is visszhangzanék a Gyulai Pál felé átok: „Báthori, Báthori, verjen meg az Isten!”

Két ok miatt szokás itthon elmarasztalni a XVI. századnak ezt a nagy egyéniségét: a magyar jezsuitákkal kötött szoros barátsága miatt veszélyes ellenreformátornak bélyegezték – a lengyel trónra lépését pedig hazája iránti hűtlenségnek magyarázták.

1586. december 13-án halt meg Lengyelországban. A négyszázadik esztendő úgy telt el, hogy adósságunkat nem törlesztettük és nem jelent meg róla tudományos igényű monográfia. Hazája és egyháza szolgálatában örlődött fel az élete. Méltó és igazságos, hogy legalább összefoglaló képet adjunk róla. Annál is inkább, mert Rómában több vaskos kötetben adta közre Lukács László jezsuita történész azokat a levéltári dokumentumokat, melyeknek nagy részét eddig nem ismerte a hazai történeti szakirodalom (Monumenta Antiquae Hungariae – rövidítve MAH – 1969, 1976).

Így adva van minden feltétel ahhoz, hogy egyrészt kiigazítsuk a tévedéseket és félreértéseket, másrészt megrajzoljuk a Mohács utáni korszak legnagyobb történeti alakjának portréját, Báthory Istvánét, aki elsőként szervezte meg hazánk, sőt Közép-Európa a török megszállástól való felszabadításának ügyét. Az utolsó nemzeti király, Szapolyai János óta ő volt az első, aki nemcsak fejedelem korában, de a lengyel trónon is egész Hungáriáért aggódott és dolgozott. A nunciosok és követek jelentései minduntalan kitérnek magatartásának legjellemzőbb vonására: hazájának és egyházának együttes, egymástól elválaszthatatlan szolgálatára. Mindkettőnek tudatos restaurátora tudott és akart lenni, és ezt úgy tette, hogy egyikkel erősítette a másikat! Ebből a tényből azonban nem szabad helytelen következtetésre jutnunk.

Semmi sem volt idegenebb Erdély fejedelmétől és Lengyelország királyától, mint az ellenreformáció erőszakossága, ezt a MAH számtalan dokumentuma tanúsítja. A sok adat közül legyen elegendő a következő két történeti tény említése. Az egyik: a vallási tolerancia példa nélküli alkalmazása két szélsőséges újítóval, az 1570-es évek végén már a legalapvetőbb korabeli társadalmi struktúra alapjait is megváltoztatni akaró Dávid Ferencel, valamint az ex-jezsuita Christian Franckennel szemben. Nem volt a XVI. században Európának olyan uralkodója – Genf vallási vezetőségéről például nem is szólva –, aki ilyen türelemmel kezelte volna az egyetemes kereszténység (katolikus és protestáns) alapjait szétzúzni akaró radikális újítók ügyét, mint Báthory István. Dávid Ferenc és Christian Francken egyetlen európai városban sem kerülte volna el a máglyahalált, gondoljunk Miguel Servet genfi kivégzésére. Dávid Ferenc még Servetnél is radikálisabb elveket hirdetett. Az erdélyi unitáriusok vezére közel egy évtizedig szabadon működhetett, és csak 1579-ben állították bíróság elé, hogy elnémissák. Francken esetében még feltűnőbb Báthory toleranciája. Valószínű ugyanis, hogy a király hallgatólagos beleegyezésével szöktették meg Kolozsvárról a száműzött apostata jezsuitát. Az ítélet végrehajtása helyett Báthory azon a véleményen volt, hogy a német eretneket próbálják megmenteni és visszavenni a rendbe.

Hogy Báthory István jelleme mennyire idegenkedett a vallási eszmék erőszakos, hatalmi úton történő elfogadtatásától, azt még ékebben tárja elénk egy másik, eddig nem publikált dokumentum. Amikor végre sikerült minden akadályt elhárítani a je-

zsuiták erdélyi missziója elől, óvatosságra intette helyettesét, Báthory Kristóf vajdát. A vajda előbb hívja össze az erdélyi rendeket és csak az ő hozzájárulásukkal, vagyis a túlnyomórészt protestáns országgyűlés beleegyezésével cselekedjék. Ennek a tapintatnak az lett a következménye, hogy a tordai országgyűlés 1579. október 21-én visszavonta a katolikus vallást tudatosan elszorvasztani akaró, a hierarchiát és a szerzetes rendeket megszüntető, felosztásra ítéző, húsz éve érvényben lévő rendeletet. Érthető, hogy az erdélyi protestánsoknak ez a gesztusa akkora örömmel töltötte el Báthoryt, hogy magához kérte Caligari nunciust, és részletesen beszámolt neki minderről. A nuncius pedig olasz levelében (Varsó, 1579. november 25.) továbbította a hírt Rómába, Gallio bíboros államtitkárnak. Való igaz tehát, amit a király egy alkalommal toleranciájára jellemzően mondott: Én országaim felett uralkodom, de nem a lelkiismeretek felett!

Ami restaurációs koncepcióit illeti, melyekkel egyházát és hazáját együtt, egymástól elválaszthatatlanul akarta életképesse tenni, különösen három terület érdemel figyelmet. A vallásszabadságról szóló törvény a katolikus egyházra éppúgy vonatkozik, mint a másik háromra; Kolozsvárott nyugati mintájú, egyetemi rangra emelt főiskolát és kollégiumot kell alapítani jezsuiták vezetésével; Hungariát (Magyarország és Erdély), sőt egész Közép-Európát fel kell szabadítani a török megszállás alól az összes keresztény hatalom együttes fellépésével, a római szentszék szellemi és anyagi támogatásának birtokában.

1. *Az erdélyi katolikusok sérelmeinek orvoslása a törvények által biztosított keretek között.* Bel- és külpolitikájának ez volt egyik legfontosabb törekvése attól a naptól kezdve, amikor bécsi fogságából hazaérkezve rá kellett döbbsennie, hogy uralkodója nemcsak egyénileg tagadta meg ősei hitét, hanem az ország vezetőit is rávette a reformáció radikális eszméinek befogadására. Ami viszont az Európa-szerzte ismert és gyakorolt cuius regio, eius religio elv alapján maga után vonta Erdély háromnegyed részének többnyire a vélemény szabadságát is tiltó, önkényes elszakítását a római hittől, és áttérítését előbb a kálvini, majd az unitárius egyházba. Amikor Báthory Istvánt 1571-ben János Zsigmond halála után fejedelemmé választotta a többségében protestáns országgyűlés, esküvel kellett megígérnie, hogy nem nyúl erőszakkal a vallási ügyekbe és tiszteletben tartja az ún. négy bevett vallásra vonatkozó törvényeket. A természeténél fogva toleráns fejedelemmel nem okozott gondot ez az eskü, és élete végéig szem előtt tartotta. De ez nem jelentette azt, hogy a jogtalanul elnémított és főpapjaitól, szerzeteseitől, sőt istentiszteleti lehetőségeitől megfosztott erdélyi katolicizmust ne támassa életre. Tette ezt annál is inkább, mert őseitől örökölt hitének meggyőződés apostola volt testvérével, Kristóffal együtt. Elkötelezte magát, hogy hitsorsosai számára biztosítja mindazokat a jogokat, amelyek évszázadok óta amúgy is érvényben voltak. Ezért tisztelték annyira a magyar jezsuiták, és ezért vont párhuzamot Szent István és Báthory István között eksztatikus szavakkal Szántó István Rómából küldött levelében!

2. *A kolozsvári jezsuita „universitas”.* A katolikus egyháznak mint nemzetfenntartó intézménynek a megerősítése elképzelhetetlen a fiatalság megfelelő nevelése, oktatása nélkül. Báthory iskolapolitikája lényegében az eddig elmondottakból logikusan következik. Mivel az egyes káptalani és városi-falusi katolikus iskolákat Izabella és János Zsigmond uralkodása idején vagy erőszakkal feloszlatták, vagy átvették az egyes felekezetek pap-tanítói, érthető, hogy Báthory Istvánnak és Kristófnak mindent újból kellett szerveznie. Ennek keretében vették fel a kapcsolatot a néhány évtizeddel előbb alapított jezsuita rend római központjával, küldjenek Erdélybe is képzett papokat, tanárokat, hitvitákban járatos szónokokat és tudósokat, elsősorban magyarul be-

szelő jezsuitákat! A komoly nehézségeken végül is a Báthory köré csoportosult patrióta magyar rendtagok és az agyongyötört magyar néppel rokonszenvező külföldi jezsuiták egy csoportja segítette, és Missio Transilvanica (Erdélyi misszió) néven 1579 októberében megkezdték működésüket. Báthory István maga vette kézbe a kolozsvári, gyulafehérvári, nagyváradai jezsuita skólák alapításának ügyét – és az orosz cárral, Rettegett Ivánnal vívott háborúja ellenére is minden részletről tudni akart. Erre vonatkozó összes levele, intézkedése, alapítólevele az említett római kötetekben (MAH I–II.) megtalálható. Így tudjuk, hogy az Erdélyi misszió létrehozásában Báthorynak legnagyobb segítőtársa XIII. Gergely volt. A pápa néhány év elteltével határozottan felhagyott a Habsburgok által szított, Báthory ellen irányuló magatartással, sőt a fejlődelmet minden területen feltűnő rokonszenvével tüntette ki. A kolozsvári jezsuita kollégium és a szeminárium csakis a pápa tekintélye és anyagi támogatása révén jöhetett létre. A kolozsvári egyetem megalapításával nemcsak a kis létszámú erdélyi katólikus egyháznak, hanem egész Erdélynek, sőt az alapítólevél tanúsága szerint egész Hungariának kívánt szolgálatára lenni. Hazája és egyháza érdekei Báthory szemlélete szerint egybevágóak!

3. *Keresztény liga létrehozásának terve az ország felszabadításáért.* Minél több és szélesebb körű hatalom birtokába jutott, annál elkötelezettebb harcosa lett a Közép-Európa és elsősorban hazánk felszabadítását célzó törekvéseknek. A lengyel trónon nemhogy megfélemedezett volna kiszolgáltatott szülőföldjéről, de eladdig senki által meg nem fogalmazott tervet dolgozott ki egy összpontosított felszabadítási háború megszervezése érdekében. Ami a koncepció lényegét illeti, Báthory István elsősorban XIII. Gergely pápát nyerte meg arra, szólítsa fel az európai hatalmakat egy katonai liga megteremtésére. Mint kiváló katona egyszerre két oldalról indította volna meg a támadást a török hadsereg ellen: a Kaukázus és Erdély felől. Az így harapófogóba vett ellenséget azután rá lehetne kényszeríteni a visszavonulásra. Ez a terv nem az utópiák világába sorolandó vágyálom volt csupán, azt példázza egyrészt a lepanthó ütközet, másrészt azok a katonai és külpolitikai sikerei, amelyek lényegében mind ezt a célt kívánták szolgálni. Végső fokon az orosz cárral kötött békéjét ő is, a pápa is első lépésnek tekintette, ezzel megnyílt tervezett offenzívája előtt az út az említett kaukázusi front felé. Az is jól kigondolt és reális terv volt, hogy a másik front bázisa Erdély legyen a maga bevehetetlen terepe miatt. A terv annyira foglalkoztatta Báthoryt, hogy a vele gyakran találkozó nuncius külön kitért rá a Szentszékét informáló leveleiben: a király minduntalan „az ő Magyarországra” tereli a szót, mivel segíteni akar hazája sorsán! Ennek híre is terjedt itthon, számos bizonyíték van rá. Eleget utalnunk a párbeszédre, amelyet egy jezsuita folytatott az erdélyi katonaság egyik vezetőjével Báthory népszerűségéről. A Rómába küldött jelentés kitér rá, hogy a tervezett felszabadító hadjárat esetleges sikeres befejezése után az ország népe Báthory Istvánt Budán Magyarország királyává koronázná.

A keresztény liga terve különösen akkor kezdett konkretizálódni, amikor a király unokaöccse, András herceg fényes kísérettel felkereste a pápát. A jól előkészített látogatás végén a húszéves fiatal klerikust bíborossá nevezte ki XIII. Gergely, hogy ezzel is a római egyházért annyi szolgálatot nyújtó Báthorynak tekintélyét növelje. A nagy feltűnést keltő kinevezés megtette hatását. Ennek tudható be, hogy 1586 tavaszán András bíboros második római követsége alkalmából már komoly összeget utalt ki a vatikáni államtitkárság a tervezett hadjárat megszervezésére.

Csakis a halál gátolhatta a nagy tervet. 1586. december 13-án Grodnóban váratlanul elhunyt az Isten és a haza szolgálatában buzgólkodó király. Báthoryt a lengyelek mindmáig legnagyobb uralkodójuknak tartják és tisztelik. A magyar történetírás ügye, hogy nálunk is mihamarább méltó helyre kerüljön a nemzet panteonjában. Indítást két helyről is kaphatunk: Báthory István krakkói sírjánál, ahol telenyáron virággal fejezik ki hálájukat a lengyelek – és Rómában, ahol XIII. Gergely utóda, a lengyel származású II. János Pál pápa annyiszor kedveskedik a magyar zarándokok előtt a rá való emlékezéssel: „Ti nekünk két nagy egyéniséget adtatok: egy királylányt, Hedviget, és a nagy Báthory Istvánt!”